

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОСТІ СПОРІВ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Дришлюк В. І., Кострицький І. Л.

Статтю присвячено окремим питанням розмежування юрисдикції між судами загальної, адміністративної та господарської юрисдикції. З урахуванням змін до господарського процесуального та цивільного процесуального законодавства, на підставі аналізу норм чинного процесуального законодавства України, теорії господарського процесуального та цивільного процесуального права зроблено спробу сформулювати теоретичні підходи до правил визначення юрисдикції задля уникнення спорів щодо розмежування компетенції того або іншого суду. Проаналізовано поняття юрисдикції, його співвідношення з поняттям підвідомчості з погляду чинного процесуального законодавства та теоретичних підходів у доктрині цивільного та господарського процесуального права з урахуванням доробку радянського процесуального права. Проаналізовано погляди науковців та практикуючих юристів на проблеми розмежування повноважень окремих судів. Звернено увагу на матеріали судової практики, зокрема Великої Палати Верховного Суду, у частині підходів до формулювання критеріїв та визначення юрисдикції спорів між посадовими особами господарського товариства та самим товариством як приклад вирішення проблеми розмежування юрисдикції та підтвердження запропонованих теоретичних підходів для вирішення юрисдикційних спорів. Зроблено акцент на необхідності вдосконалення чинного господарського процесуального законодавства в частині визначення чітких правил розмежування юрисдикції тих або інших судових спорів шляхом розширення переліку справ, що відносяться до юрисдикції господарських судів, у ст. 20 ГПК України. Пропонується вважати суб'єктивний критерій таким, що має допоміжну роль у визначенні юрисдикції господарського спору. Окремо наголошено на визначальному значенні об'єктивного критерію розмежування юрисдикційних спорів, який формується на підставі визначення сутності правовідносин, що виникають між фізичними та юридичними особами, які звертаються до суду з метою захисту своїх порушених, оспорених, невизнаних прав або законних інтересів.

Ключові слова: юрисдикція, підвідомчість, господарський процес.

Dryshliuk V. I., Kostrytskyi I. L. Theoretical problems of determination of dispute jurisdiction in commercial proceeding in Ukraine

The scientific issue deals with some questions of jurisdictional arrangement among civil, commercial and administrative courts. According to the changes in commercial procedure law and civil procedure law, based on the analyzes of current rules of Ukrainian procedure legislation, theory of commercial procedure and civil procedure law, an effort to formulate theoretical approaches to rules of determination of jurisdiction is made. Thus such an effort is aimed to avoid disputes about qualification of competency of different courts. The definition of jurisdiction, its correlation with the other definitions of jurisdiction is analyzed. Such analyzes is made with the help of current procedure law and theoretical approaches in the doctrine of civil and commercial procedure law including contribution of soviet procedure law.

The issue also deals with the analyzes of opinions of scientists and lawyers about the problem of arrangement of competency of different courts. The judicial practice is analyzed, especially the practice of Grand Chamber of High Court in the part of formulating criterions and determination of jurisdiction of disputes between the official functionary and company itself as an example to solve the problem of determination of court's competency and approving the former statements and theoretical approaches to solve the problem of jurisdiction's disputes. The accent is made on the necessity of improvement in current commercial procedure law in the part of determination of precise rules to determine jurisdiction of different judicial controversies by means of widening the nomenclature of cases, that refer to the jurisdiction of commercial courts according to article 20 of Commercial proceeding Codex. Among the criterions to determine the correct jurisdiction the basic role is dedicated to the object criterion. It determines the essence of law relations between persons and organizations that claim in the case of their rights and interests are broken. The second criterion, the subject one, is offered to consider the secondary which helps to determine the jurisdiction of judicial dispute.

Key words: jurisdiction, admissibility, economic process.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Після внесення змін до процесуального законодавства України та початку роботи Верховного Суду минуло понад чотири роки, однак одне із завдань судової реформи - формування єдиної судової практики - залишається невирішеним. У цьому питанні Верховний Суд намагається зробити певні кроки, але водночас однозначному вирішенню проблеми заважають питання визначення юрисдикції судових спорів.

Відповідно до ст. 124 Конституції України, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [1].

Ст. 4 Господарського процесуального кодексу України встановлює, що право на звернення до господарського суду в установленому ГПК України порядку гарантується. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи у господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом. Юридичні особи та фізичні особи - підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, віднесених законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Відмова від права на звернення до господарського суду є недійсною [2]. Водночас розмежування критеріїв для звернення до господарського або суду іншої юрисдикції дасть змогу розвантажити суди та усунути спірні питання судової практики.

Метою статті є розгляд проблеми критеріїв розмежування юрисдикції між судовими органами

та спроба вирішення питання про правила визначення юрисдикції в господарському процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі питання юрисдикції та підвідомчості судових спорів у господарському процесі були предметом розгляду таких учених, як Н.А. Абрамов, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, С.П. Подцерковний, О.І. Харитонова, В.С. Щербина. Викликають інтерес також і здобутки вчених-процесуалістів у галузі цивільного процесуального права, таких як С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та ін., а також радянських процесуалістів.

На рівні дисертаційних досліджень питання підвідомчості, юрисдикції в господарському та цивільному процесі були предметом вивчення М.І. Черленяка, Н.О. Петренко, Д.М. Шадури, В.І. Бобрика та ін. Слід відзначити велику увагу, що приділяється питанням юрисдикції в адміністративному процесуальному праві.

Питання компетенції органів, включаючи судових, яким законом надано право вирішувати ті або інші правові спори, періодично стають предметом дискусії як у науковій періодиці, так і в площині практичного правозастосування. Підвідомчість - поняття, що тривалий час застосовувалося в господарському процесуальному законодавстві, і саме за допомогою цього інституту визначалося, який орган (суд) розглядатиме ту або іншу справу. Після внесення змін до Господарського процесуального кодексу України в 2017 р. на зміну інституту підвідомчості прийшов інститут юрисдикції. У цілому дискусія в науковій літературі здебільшого триває навколо поняття судової підвідомчості та судової юрисдикції.

На думку деяких науковців, наприклад М.Й. Штефана, підвідомчість, юрисдикція та компетенція - це однопорядкові поняття та ідентичні інститути. Він відзначає, що судова юрисдикція або підвідомчість судових органів - це компетенція суду зі здійснення правосуддя з розгляду та вирішення певної категорії питань. Залежно від категорії справи розрізняється відповідна категорія юрисдикції. Слід водночас зазначити, що науковець доволі широко підходить до визначення переліку справ, що входять до цивільної юрисдикції, оскільки включає в неї й господарські справи, з чим погодитися не можна [3, с. 171]. Деякі автори вважають, що поняття компетенції є більш широким, аніж поняття юрисдикції чи підвідомчості й означає сукупність прав та обов'язків цього органу, закріплених за ним законом [4, с. 1].

Так, наприклад, В. Тараненко та М. Шакарян при-
тримуються думки, що компетенції та підвідом-
чість не є рівнозначними поняттями, оскільки
перше визначає коло справ, що може розглядати
судовий орган, а друге стосується кола прав та
обов'язків певного органу в тому числі щодо вирі-
шення конкретних справ [5, с. 28].

На думку Г.П. Тимченка, судова підвідомчість -
це коло спорів про право, що виникають із тих або
інших відносин і віднесені до вирішення судових
органів відповідно до закону [6, с. 9].

Підвідомчість - це визначена законом сукуп-
ність повноважень господарських судів щодо
розгляду справ, віднесених до їхньої компетенції
[7, с. 60].

На думку І.Г. Побірченка, юрисдикційність
господарських спорів являє собою взаємозв'язок
можливостей господарських спорів бути підвідом-
чими певним державним органам та безпосеред-
нього їх вирішення певними органами [8, с. 90].

С.М. Черленяк у своєму дисертаційному дослі-
дженні визначає зміст зазначених вище понять
і доходить висновку, що підвідомчість справ опо-
середковує сферу відання того чи іншого ком-
петентного органу, та юрисдикція - компетенція
юрисдикційних органів щодо вирішення підві-
домчих їм юридичних справ. Він вважає, що під-
відомчість справ і юрисдикція співвідносяться як
часткове і загальне, де остання включає в себе як
сферу відання юрисдикційного органу, так і ком-
петенцію щодо правового регулювання суспільних
відносин у цій сфері [9, с. 180]. Учений же зазна-
чає, що підвідомчість господарському суду справ
є правовим засобом розмежування сфер відання
господарського суду та інших судових органів.
Судова юрисдикція як міжгалузевий інститут про-
цесуального права опосередковує розмежування
компетенції з правового регулювання суспіль-
них відносин у процесі судової правореалізації
між органами судової влади. Юрисдикція завжди
передбачає наявність компетенції, оскільки між
юрисдикцією та компетенцією існує діалектич-
ний зв'язок і ці два поняття взаємопов'язані, не
можуть існувати самостійно, відокремлено одне
від одного [9, с. 31].

До внесення змін до ГПК України п. 1 Поста-
нови Пленуму Вищого Господарського суду Укра-
їни від 24.10.2011 № 10 «Про деякі питання під-
відомчості і підсудності справ господарським
судам» під підвідомчістю визначалося визначена
законом сукупність повноважень господарських
судів щодо розгляду справ, віднесених до їхньої
компетенції [10].

Для правильного визначення юрисдикції в про-
цесуальному законодавстві та в доктрині визна-
чено певні критерії. У теорії господарського
процесуального права такі критерії визначені як
об'єктний, суб'єктний та предметний.

Під час визначення підвідомчості справ госпо-
дарським судам слід спиратися на критерії підві-
домчості, що вироблені і використовуються про-
цесуальною доктриною та практикою. До таких
критеріїв належать суб'єктний склад учасників
спору та характер спірних правовідносин [7, с. 60].

Із деякими відмінностями ці критерії зустріча-
ються у процесуальній літературі, зокрема в гос-
подарській процесуальній.

Так, наприклад, в іншому джерелі можна
знайти такі критерії:

1) об'єктивний критерій, що визначає характер
спірних правовідносин;

2) суб'єктивний критерій, який визначає коло
суб'єктів, які мають право на захист своїх поруше-
них або оспорюваних прав і охоронюваних зако-
ном інтересів, а також для вжиття передбачених
ГПК України заходів, спрямованих на запобігання
правопорушенням;

3) предметний критерій, який закріплює
у ст. 12 ГПК України категорії справ, які підпада-
ють під юрисдикцію господарських судів України,
у тому числі незалежно від суб'єктного складу та
характеру спору [11, с. 47].

Спір підпадає під юрисдикцію господарського
суду, зокрема, за таких умов:

- участь у спорі суб'єкта господарювання;
- наявність між сторонами, по-перше, госпо-
дарських відносин, урегульованих Цивільним
кодексом України, Господарським кодексом Укра-
їни, іншими актами господарського і цивільного
законодавства, і, по-друге, спору про право, що
виникає з відповідних відносин;
- наявність у законі норми, що прямо перед-
бачала б вирішення спору господарським судом;
- відсутність у законі норми, що прямо перед-
бачала б вирішення такого спору судом іншої
юрисдикції [10].

Слід, однак, зазначити, що з урахуванням
останніх змін до господарського процесуального
законодавства суб'єктивний критерій уже не
може однозначно вказувати на віднесення того
або іншого спору до юрисдикції господарського
суду. Ст. 4 ГПК України встановлює, що за захи-
стом власних прав та інтересів до господарського
суду можуть звернутися юридичні особи та фізичні
особи - підприємці, фізичні особи, які не є під-
приємцями, державні органи, органи місцевого

самоврядування. Фактично перелік суб'єктів, що звертаються до суду, розширено максимально, і щонайменше він співпадає з переліком осіб, що можуть звергатися до суду в порядку цивільного судочинства. Водночас об'єктивний критерій - характер правовідносин, що виникли між сторонами - дає змогу здебільшого правильно вирішити спірні питання з юрисдикцією.

Поняття господарських правовідносин тісно пов'язано з визначенням господарської діяльності, що міститься у ст. 3 ГК України [12]. Під господарською діяльністю у ГК України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Під господарським відносинами у науковій літературі розуміють відносини між господарюючими суб'єктами (підприємствами, підприємцями) та органами управління, які утворюються в процесі організації і безпосередньої господарської діяльності [13, с. 3]. Не вдаючись до детального аналізу зазначеного поняття, зазначимо, що більшість авторів притримується подібного визначення з деякими відмінностями щодо ознак такої діяльності.

Формальний, або предметний, критерій, указівка на який міститься у ст. 20 ГПК України, дає змогу визначити коло справ, які підпадають під господарську юрисдикцію.

Окремо в ч. 2 ст. 20 ГПК України визначено юрисдикцію Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Аналіз положень ст. 20 ГПК України дає змогу зробити висновок, що законодавець досить часто звертається саме до вказівки на суб'єктивний критерій (наприклад, п. п. 14-16). Водночас зрозуміло, що відносини між тими самим суб'єктами господарювання виникають саме у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності. Таким чином, саме об'єктивний критерій, який указує на характер правовідносин між сторонами, є ключовим під час визначення юрисдикції тієї або іншої справи. Інші два критерії відіграють додаткову або допоміжну роль, незважаючи на свою індикативну однозначність.

Пленум Вищого господарського суду України у Постанові № 10 від 24.10.2011 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ гос-

подарським судам» визначив, що підвідомчість справи господарським судам повинна визначатися виходячи з відносин, що мали місце під час існування спірних матеріальних правовідносин, а не на момент подачі судового позову, у тому числі щодо спорів відносно договорів, укладених громадянами - суб'єктами підприємницької діяльності, які на момент подачі судового позову припинили підприємницьку діяльність.

У судовій практиці, що формується Великою Палатою Верховного Суду, також можна знайти підходи до визначення юрисдикції судових справ. Так, наприклад, у Постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 693/1140/16-ц визначено, що судова юрисдикція - це інститут права, який покликаний розмежувати між собою компетенцію як різних ланок судової системи, так і різних видів судочинства: цивільного, кримінального, господарського та адміністративного.

Критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин у їх сукупності. Окрім того, таким критерієм може бути пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ [14].

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 14-629цс19 визначено, що під час визначення предметної та/або суб'єктної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі [15].

Показовими є позиції Великої Палати Верховного Суду у справах, що відносяться до господарської юрисдикції. Послідовна позиція Верховного Суду зводиться до визначення сутності правовідносин, які виникають між певними особами. Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 23 лютого 2021 р. у справі № 753/17776/19 визначається, що під час розгляду спору щодо розірвання трудового договору за пунктом 5 частини першої ст. 41 КЗпП України має значення не наявність підстав для припинення повноважень (звільнення) посадової особи, а дотримання органом управління (загальними зборами, наглядовою радою) передбаченої цивільним законодавством та установчими документами юридичної особи процедури ухвалення рішення про таке припинення, що підтверджує висновок про належний

розгляд справи в порядку господарського судочинства [16].

У цій же постанові Велика Палата Верховного Суду посилається на цілу низку інших постанов на підтвердження та обґрунтування власної позиції. Так, наприклад, у Постанові від 19 лютого 2020 р. у справі № 145/166/18 (провадження № 14-524цс19) Велика Палата Верховного Суду вказала, що рішення про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а саме корпоративних правовідносин, що виникають між товариством та особами, яким довірено повноваження з управління ним. Оскільки цей спір стосується саме правомірності припинення повноважень виконавчого органу товариства, то підлягає розгляду в порядку господарського судочинства.

У Постанові від 15 вересня 2020 р. у справі № 205/4196/18 (провадження № 14-670цс19) Велика Палата Верховного Суду зробила узагальнюючий висновок щодо розмежування юрисдикційності спорів між керівниками чи членами органу управління суб'єктів господарювання. За правилами цивільного судочинства розглядаються спори, у яких позивач оскаржує законність розірвання з ним трудового договору з підстав, передбачених КЗпП України, крім такого розірвання за пунктом 5 частини першої ст. 41 цього Кодексу (припинення повноважень за частиною третьою статті 99 ЦК України).

До юрисдикції господарського суду належать спори, у яких позивач, повноваження якого як керівника юридичної особи (її виконавчого органу) припинені за частиною третьою ст. 99 ЦК України, пунктом 5 частини першої ст. 41 КЗпП України, оскаржує законність дій органу управління юридичної особи (загальних зборів, наглядової ради) з такого припинення повноважень (звільнення).

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

Судова практика, що формується Великою Палатою Верховного Суду, дає змогу зробити висновок про домінуюче значення об'єктивного критерію під час вирішення юрисдикційних спорів. Проблемні питання визначення юрисдикції у зв'язку зі зміною статусу певного суб'єкта спірних правовідносин вирішуються за допомогою визначення сутності правовідносин, що існували між указаними суб'єктами. Водночас відкидати інші два критерії для визначення юрисдикції тієї або іншої справи не можна, оскільки суб'єктивний критерій може слугувати первісним показником

юрисдикційності справи, а предметний виключає будь-які сумніви стосовно віднесення конкретної справи до юрисдикції господарського суду.

Уявляється, що виключення проблемних питань під час визначення юрисдикції справи може бути досягнуто за допомогою розширення та визначення чіткого переліку справ, що відносяться до юрисдикції господарського суду. Фактично ст. 20 ГПК України наближається до цього протягом останніх років, коли приймалися відповідні зміни до процесуального законодавства.

Інші проблеми реалізації права на касаційне оскарження, визначення змісту понять, що використовуються в процесуальному законодавстві, становлять окремі напрями *подальших наукових розвідок*.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
3. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 1997. 608 с.
4. Дружков П.С. Судебная подведомственность споров о праве и иных правовых вопросов, рассматриваемых в порядке гражданского судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1966. 22 с.
5. Тараненко В., Шакарян М. Научно-практический комментарий к Основам гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. *Советская юстиция*. 1963. № 14. С. 27-32.
6. Тимченко П.М. Проблеми судової підвідомчості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 18 с.
7. Господарське процесуальне право України : підручник / за ред. О.І. Харитнкової. Київ, 2009. 360 с.
8. Побирченко И.Г. Хозяйственная юрисдикция (общее учение). Киев : РИО УВД УССР, 1973. 251 с.
9. Черленяк М.І. Підвідомчість справ господарським судам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Донецьк, 2008. 190 с.
10. Про деякі питання підвідомчості та підсудності справ господарським судам : Постанова Пленуму Вищого господарського Суду України № 10 від 24.10.2011. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 6. Ст. 13.
11. Господарське процесуальне право : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька,

Т.В. Степанова та ін. ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. Харків, 2011. 400 с.

12. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.

13. Щербина В.С. Господарське право : підручник. Київ, 2013. 640 с.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 693/1140/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87827009>.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 14-629цс19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87902768>.

16. Постанова ВП ВС у справі № 753/17776/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=954396>

67&red=10000398e4499418600e8d9f77f2341ac70207&d=5.

Дришлюк В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри трудового, земельного
та господарського права Одеського державного
університету внутрішніх справ

Кострицький І. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового, земельного
та господарського права Одеського державного
університету внутрішніх справ